

2. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. – Нью-Йорк – Торонто: Українська вільна Академія наук у США. 1984. – 326 с.
3. Кобилянська О. Ю. Гвори: У 5 т. – Т. 5 За ситуаціями. Статті та спогади. Автобіографіі. Листи. – К. Держ. вид-во худ літер., 1963. – С. 247-750.
4. Коцюбинський М. М. Гвори: У 6 т. – Т. 5. Листи (1886 – 1905). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 463 с
5. Кропивницький М. М. Твори: У 6 т. – Т. 6. Нариси та вірші. Автобіографічні матеріали. Листи. – К. Держ. вид-во худ. літер., 1960. – С. 241-654.
6. Масенко Я. Т. Українські імена і прізвища. – К., 1990. – 48 с.
7. Мирний Панас. Твори. У 5 т. – Т. 5. Драматичні твори. Вибрані поезії та перестіви. Статті та промови. Щоденники. Листи. – К. Держ. вид-во худ літер., 1960. – С. 429-554
8. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості) Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1993. – 22 с.
9. Мигрополит Іларіон Пазви по батькові // Наша літературна мова. Як писати й говорили по-літературному. Мовні нариси. – Вінніпег: Наша культура, 1958. – С. 247-249
10. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів: У 10 т. – Т. 10. Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи. – К.: Наукова думка, 1968. – С. 255-569
11. Одарченко Петро. Назви по батькові в українській мові (Відповідь п. Іванові Чинченкові) // Про культуру української мови. Збірник статей. – К.: Смолоскип, 1997. – С. 273-376.
12. Старицький М. П. Твори: У 8 т. – Т. 8. Оповідання. Статті. Листи. – К.: Дніпро, 1965 – С. 431-751.
13. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – Т. 10. – Листи (1876 – 1897). – К.: Наукова думка, 1978 – 544 с.
14. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – Т. 12. – Листи (1903 – 1913). – К.: Наукова думка, 1978 – 449 с
15. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49. – Листи (1886 – 1894). – К.: Наукова думка, 1986. – 809 с.
16. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 50. – Листи (1895 – 1916). – К.: Наукова думка, 1986. – 704 с
17. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.
18. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 6 т. – Т. 6. – Листи. Нотатки. Фольклорні записи. – К.: Вид-во АН УРСР, 1964. – С. 9-281.

Людмила Кравченко (Київ)

ПРИЗВИЩА ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ПОЛТАВЩИНИ, УТВОРЕНІ ВІД ХРИСТІЯНСЬКИХ ІМЕН

The surnames of Western part of Poltava region originated from proper male and female Christian names are analyzed. These anthroponyms are motivated by different structural types of Christian names.

Українська антропонімійна система відзначається особливим багатством і розмаїттям у найменуванні людей. Найважливішу роль у формуванні прізвищеских назв, що згодом стали прізвищами, відіграли імена. Прізвища, утворені від чоловічих та жіночих власних особових імен, у всіх східнослов'янських мовах становлять значну групу лексики.

Для ідентифікації українського населення західної частини Полтавщини використовується близько 5760 прізвищ, серед яких майже 20% утворено від християнських чоловічих і жіночих імен.

1 Прізвища, утворені від чоловічих християнських імен

Чоловічі християнські імена, як у канонічній, так і в народній адаптованій формі, були опорною базою антропонімів цього регіону. В основах прізвищ відображено близько 180 таких імен у різних їх структурних варіантах, до того ж кількість прізвищ, утворених від конкретних імен, різна. Це пояснюється популярністю того чи іншого імені, наявністю варіантів на час створення прізвищ та здатністю іменної основи сполучатися з відповідними прізвищотвірними суфіксами. У сучасних прізвищах західної частини Полтавщини знайшли відображення такі православні канонічні імена (у дужках подаємо кількість прізвищ, утворених від цих імен та їх структурних варіантів): *Григорій* (28), *Федір* (27), *Михайло* (24), *Іван* (23), *Павло* (21), *Петро* (21), *Василь* (20), *Андрій* (16), *Степан* (16), *Роман* (15), *Данило* (15), *Семен* (14), *Савелій* (13), *Демид* (12), *Кирило* (12), *Матвій* (12), *Гаврило* (11), *Прокій* (10), *Карпо* (9), *Микола* (9), *Пилип* (9), *Юрій* (9), *Дем'ян* (8), *Клиш* (8), *Кузьма* (8), *Лаврін* (8), *Миртин* (8), *Онисим* (8), *Остан* (8), *Овдій* (8), *Тихон* (8), *Ярема* (8), *Мусій* (7), *Яким* (7), *Артем* (7), *Цементій* (7), *Ілля* (7), *Костянтин* (7), *Омельян* (7), *Терентій* (7). Менш поширеними виявилися: *Зіновій* (6), *Касян* (6), *Максим* (6), *Трохим* (6), *Харитон* (6), *Хома* (6), *Явух* (6), *Дмитро* (5), *Макар* (5), *Микита* (5), *Миرون* (5), *Пархом* (5), *Самійло* (5), *Ананій* (4), *Вакула* (4), *Герасим* (4), *Ісай* (4), *Йосип* (4), *Корній* (4), *Логвин* (4), *Нестер* (4), *Олексій* (4), *Сергій* (4), *Сидір* (4), *Тимофій* (4), *Юхим* (4), *Антон* (3), *Гордій* (3), *Денис* (3), *Назар* (3), *Панас* (3), *Гарас* (3), *Захар* (3), *Кндрат* (3), *Онуфрій* (3), *Яків* (3), *Якуб* (3), *Свирид* (2). Деякі імена стали твірною базою лише для одного або двох прізвищ, що свідчить про низьку частоту вживання їх у період становлення цих антропонімів: *Улас* (2), *Дрон* (2), *Омельян* (2), *Адам* (2), *Антун* (1), *Арсен* (1), *Гапон* (1), *Ізко* (1), *Мина* (2), *Мокій* (1), *Наум* (2), *Пикон* (1), *Оверкій* (2), *Аксьон* (1), *Пирамон* (1), *Саливон* (2), *Северин* (2), *Харлан* (1), *Устим* (1). Кількість прізвищ з одним і тим самим іменем в основі часто залежить від фонетичних варіантів цього імені: *Авдій* > *Авдієнко*, *Овдій* > *Овдієнко*, *Ахрєм* > *Ахременко*, *Єфрєм* > *Єфременко*, *Охрім* > *Охрієнко*, *Гнат* > *Гнатюк*, *Ігнат* > *Ігнатюк*, *Федір* > *Федоряка*, *Педір* > *Педоряка*.

За структурою твірної основи прізвища, утворені від чоловічих імен, можна поділити на кілька підгруп.

А. Прізвища, утворені від повних чоловічих християнських імен. До них належать такі антропоніми: *Яковенко*, *Давиденко*, *Даниленко*, *Вакуленко*, *Максименко*, *Антоненко*, *Науменко*, *Дем'яненко*, *Романюта*, *Іванюта*, *Захарюта*, *Семенюта*, *Трохимець*, *Якимович*, *Макаревич*, *Єсип*, *Олефір*, *Протас*, *Пирамон*, *Харлан*, *Герман*, *Гирман*, *Митропан*, *Федорин*, *Власюк*, *Гаврилюк*, *Вакулюк*, *Гнатюк*, *Семен*, *Свирид*, *Федотов*, *Дем'янов*, *Демидов*, *Давидов*, *Якоб*, *Іванюта*, *Вакула*, *Михайлюк*, *Отікій*, *Павлій*, *Цементій*, *Онуфрій*, *Самойлик*, *Романюк*, *Денисюк*, *Кндрат*, *Орест*, *Ананій*, *Кірій*, *Кирій*, *Купрій*, *Нейван*, *Безтавлі*.

Б. Прізвища, утворені від усічених варіантів чоловічих християнських імен. Усічення імен – явище дуже давнє, воно сягає не лише спільнослов'янської, а й індоєвропейської мовної єдності [15:76]. Усічені варіанти імен зустрічаються в документах східнослов'янських мов XIV ст. (*Владимирь*, *Владислав* > *Владь*, *Костянтинъ* > *Кось* [14:131]), у староукраїнських пам'ятках писемності XIV-XV ст. (*Рогъ*, *Краж*, *Нѣга* [16:135]), а праслов'янські гіпокористики *Славъ*, *Любъ*, *Миль*, *Миръ*, *Рад* реконструюються з антропонімів усіх сучасних східнослов'янських мов [2:178]. Залежно від того, яка саме частина імені відпадає, ономасти розрізняють три типи усічення: аферезу, синкопу, апокопу.

В основах прізвищ західної частини Полтавщини найбільше представлені усічені варіанти імен, що утворилися за допомогою аферези та синкопи, останній вид славісти називають ще контракцією (*Дитрих* > *Дирх* [12:124]) або "стяжением" [5:104]. Усічені такими способами імена лежать в основах прізвищ: *Сай* < *Ісая*, *Офіленко* < (Те)офіль, *Ліфаренко* < *Лифер* < *Олифер* < *Елевферій*, *Семенко* < *Сень* < *Се(ме)н*, *Філоненко* < *Філон* < *Фил(им)он*.

Найпоширеніший вид усічення не тільки в досліджуваних говірках, а й в інших говорах України - апокопа Цей процес відбувався ще під час адаптації християнських імен (Макар < Макарій [11 119]), у антропонімії XVI ст. (Юр, Клим [6.16]), відомий він і сучасним говорам України. В основах досліджуваних прізвищ також відображені апокоповані імена: *Федь*, *Хвиль*, *Хиль* (< *Филимон*), *Зіненко* < *Зінь* < *Зіновій*, *Касенко* < *Кась* < *Кассиань*, *Костенко* < *Кость* < *Кост(янтія)*, *Сасенко* < *Сай* < (И)сан(я), *Філенко*, можливо, від < *Филь* < *Фил(имон)*, *Фиш(ипсь)*, а не від *Філь* < *Теофіль*. Цікаве походження прізвища *Халіменко* Воно могло утворитися від < *Халім* < *Халімон* < *Хванімон* < *Хвилімон* < *Филимон*, або ж це прізвище походить від вербально-субстантивного слов'янського автохтонного особового імені-композиція *Хвалімир* [4:64], що у свою чергу дало похідний варіант шляхом усічення постпозитивного компонента імені-композиція зі збереженням його початкового приголосного типу *Гудимь* < *Гудим(ирь)*, *Судимь* < *Судим(ирь)*, *Радоб* < *Радоб(удь)* [4.55]

Аналіз усічених варіантів імен, що лежать в основі прізвищ західної частини Полтавщини, показав, що вони представлені невеликою кількістю. Але всі ці варіанти є багатою твірною базою для суфіксації, а суфіксальні деривати переважують над іншими формами імен в основах аналізованих прізвищ.

В. Прізвища, утворені від усічено-суфіксальних варіантів чоловічих імен. Усічено-суфіксальні варіанти - це похідні, що утворилися шляхом додавання суфікса до такої усіченої форми, яка як реальне ім'я самостійно не вживалась, на зразок *Мась* (< *Матвій*) [8.16], тобто деривація таких варіантів відбувалась шляхом усічення та суфіксації одночасно.

Розглянувши основи цього виду прізвищ, можемо виділити декілька продуктивних формантів у цьому словотвірному типі. Одним із них є синкретична морфема *-я* (*-я*), що поєднує функції закінчення та суфікса [5:103]. Тому її і називають по-різному: то суфіксом, то суфіксом-флексією [7 221-222] У досліджуваних говірках варіанти імен на *-я* (*-я*) дуже поширені. Очевидно, вони були продуктивними і в період становлення прізвищ цього регіону, бо значна кількість проаналізованих нами антропонімів походить від них *Ярмола* < *Ярмолай*, *Дема* < *Дементій*, *Гура* < *Гурій*, *Гурин* < *Гура* < *Гурій*, *Фирса*, *Грипа*, *Савін* < *Сава*, *Родні* < *Родя* < *Родіон*, *Кузин* < *Кузя* < *Кузьма*, *Фокін* < *Фока*, *Савенко* < *Сава* < *Савелій*, *Хоменко* < *Хома* < *Пахомій* або *Фома*, *Івахненко* < *Івахно*, *Дема* < *Демсній*, *Ярмола* < *Ярмолай*, *Деменко* < *Дема* < *Демсній* та ін.

В основах сучасних прізвищ західної частини Полтавщини відображені староукраїнські народні варіанти імен, утворені від початкових відкритих складів церковно-християнських особових імен, до яких додавалися суфікси, виражені переважно одним приголосним (*Дихь*, *Миць* і т.д.), при цьому, як зауважують ономасти, не завжди легко відшукати твірну базу подібного варіанта імені [6:13]. У досліджуваних говірках таких антропонімів небагато, але значна кількість їх вичленовується в основах інших варіантів імен або в основах патронімів, що свідчить про поширеність їх у розмовному мовленні періоду становлення прізвищ. Вони утворилися за допомогою наступних формантів: *-ць*: *Боць*, *Лаць*, *-нь*: *Гринь*, *Грунь*, *Хань*; *-хн-о*: *Сахно*, *Махно*, *Міхно*, *Івахно*, *Лажно*, *Махно*, *Рахно*, *Сахно*, *Дихно*, *Міхно*, *Данихно*, *Прохно*, *Юхно*, *Овсюхно*, *Римахно* Останній суфікс вважається складним, бо первісно в грамотах XIV ст. вживалися імена, утворені за допомогою суфікса *-в-о*: *Міхно*, *Тіхно*, активність вжитку яких у той час була досить високою, хоча зараз абсолютно втрачена [14 131]. Прізвища на *-хн-о*, що існують сьогодні, на думку Ю.К. Редька, - це, насамперед, когноміалізовані зменшені імена. *Дахно* (< *Дасій*), *Сахно*, *Юхно* [9 163].

Г. Прізвища, утворені від суфіксальних імен або їх варіантів. В основах таких прізвищ лежать похідні, утворені різними формантами, які приєднувалися до повної, скороченої або ж ускладненої іншим суфіксом основи, яка уже побутувала у функції самостійного антропоніма. *Яцута* < *Яць* < *Яків*, *Максюта* < *Макс* < *Максим*, *Мартусенко* < *Мартусь* < *Мартин*, *Андрусенко* < *Андрусь* < *Андрій*, *Савченко* < *Савка* < *Савелій*, *Яковченко* < *Яковко* < *Яків*. *Євченко* < *Євко* < *Євдокій*, *Федченко* < *Федька*, *Федик*, *Федько*, *Радченко*

<Радко< Радіон або Радко < Радивой, Радобудь, Радислав [3:15], *Кириченко* < Кирик < Кирило або від апелятива *кирик*, що має значення в цих говірках “малий чоловік” (власне ім'я Кирик набуло такого значення в полтавських та південнокиївських говорах [1:32]), *Демченко* < Демко < Дем'ян, *Семченко* < Семко < Семен, *Тимченко* < Тимко < Тимофій, *Ємченко* < Ємко < Омелян, або ж це прізвище походить від апелятива ємець (прізвища Ємець, Ємченко, Ємко споріднені з давньоруським ємець “збирач податків” [13:9]), *Янченко* < Янко < Ян, *Ільченко* < Ілько < Ілля, *Омельченко* < Омелько < Омелян, *Данильченко* < Данилко < Данило, *Кирильченко* < Кирилко < Кирило, *Захарченко* < Захарко < Захар, *Іванченко* < Іванко < Іван, *Романченко* < Романко < Ромад, *Миронченко* < Миронко < Мирон, *Федорченко* < Федорко < Федір, *Гринченко*, *Грінченко* < Гринько < Григорій, *Юрченко* < Юрко < Юрій, *Марченко* < Марко < Маркіан, *Харченко* < Харко < Харитон, Харлан, *Корняченко* < Корняк < Корній, *Явтушенко*, *Євтушенко* < Явтух < Євтихій, *Артюшенко* < Артюх < Артем, *Якушенко* < Якух, Якуш < Яків, *Іщенко* < Ісько < Ісь < Іван, *Мищенко* < Мисько < Мись < Михайло, *Павлищенко* < Павлищенко < Павлисько < Павло, *Онищенко*, *Онищенко* < Онісько < Онісим, *Ющенко* < Юсько < Юхим, *Ващенко* < Васько < Василь або < Івасько < Іван, *Кашченко* < Касько < Касіян, *Мащенко* < Масько < Матвій, *Пащенко* < Пасько, Пашко < Павло, *Іващенко* < Івасько < Іван, *Гаращенко* < Іарасько < Гарасим < Герасим, *Терещенко* < Терепко < Терептій, *Тищенко* < Тишко < Тимофій, *Мартищенко* < Мартисько < Мартин, *Грицашко* < Грицай < Гриць < Григорій.

2 Прізвища, утворені від жіночих християнських імен різної структури (повних, усечених, усечено-суфіксальних)

Існування жінки на Полтавщині, як і на інших територіях, у період становлення прізвищ служило офіційним засобом ідентифікації особи лише в окремих випадках, тому й утворень, що походять від жіночих імен у досліджуваних говірках мало. Багато з них мають у своїй основі суфікс -к-. Найвність у твірній базі цього суфікса пояснюється тим, що в живому мовленні використовувалися не повні офіційні форми жіночих імен, а скорочені розмовно-побутові варіанти, серед яких значне місце посідали імена із суфіксом -к-, утворені від усечених основ. Ці антропоніми, очевидно, вживалися без будь-якого емоційно-експресивного значення, про що свідчать пам'ятки ділової мови Лівобережної України XVII ст. [10:147]

Загалом прізвищ, утворених від жіночих імен, нараховуємо 104, що становить близько 1,8% від загальної кількості зібраних антропонімів. В основах цих прізвищ лежить близько 38 жіночих імен, які виражені різними структурними варіантами. Найпоширенішими з них були *Марія* (8), *Уляна* (5), *Гафія* (4), *Меланія* (4), *Катерина* (6), *Феодосія* (7), *Христина* (4), *Ірина* (4), *Парасковія* (3), *Пелагея* (3), *Домаха* (3), *Настасія* (3) та ін. Ці та інші жіночі імена відобразилися в таких прізвищах: *Катба*, *Галька*, *Паранька*, *Пронька*, *Павлина*, *Марина*, *Варюта* (<Варя), *Марюта* (<Марфа), *Оксюта* (<Оксеня), *Солоха*, *Оринчак*, *Маруцак*, *Малацук*, *Христюк*, *Пронін*, *Сонін*, *Іринин*, *Райкун*, *Фісун*, *Ганзенко*, *Марущенко*, *Улянко*, *Ульянко*, *Кадькало*, *Катруш*, *Оришич* *Катькало*, *Монько*, *Паранько*, *Мелешко*, *Дашко*, *Гашко*, *Настечко*, *Зосенко*, *Орисенко*, *Палаженко*, *Оленч*, *Оленич*, *Гатч*, *Гатич*, *Мирусич*, *Веклич*, *Фенич*, *Маринич*, *Доминич*, *Вірич*, *Одарич*, *Хіврич*, *Катрич*, *Мотрич*, *Христич*, *Гальчич* та ін.

Таким чином, аналіз твірних основ прізвищ західної частини Полтавщини дозволив розкрити багатство іменника українців, виявити найпоширеніші в народі християнські власні особові імена та їх словотвірні варіанти, що були активновживаними в період становлення ідентифікаційної системи цього регіону.

Література

- 1 Ващенко В.С. З історії та географії діалектних слів. – Харків: Вид-во Харківського університету, 1962. – 176 с.

2. Вержбовский А.А. Система праславянских личных имён-композигов высоко развитого родового строя по данным внутренней реконструкции // Друга республіканська ономастична нарада / Відпов. ред. К.К. Цілуйко. – К., 1962. – С.176 – 180.
3. Демчук М.А. Славянские автохтонные личные собственные имена в их функциональных проявлениях в украинской антропонимии XIV-XVII вв. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ужгород, 1985. – 35 с.
4. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV- XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 172 с.
5. Карпенко А.Ю. Деминутивное антропонимическое словообразование (на материале русских говоров юга Украины) // Вопросы ономастика / Отв. ред. А.К. Матвеев. – Свердловск, 1980. – С.99 – 111
6. Керста Р.И. Украинская антропонимия XVI века (мужские именования). Автореф. канд. филолог. наук. – Ужгород, 1978. – 16 с.
7. Ковалик І.І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) // Територіальні діалекти і власні назви / Відп. ред. К.К. Цілуйко. – К.: Наук. думка, 1965. – С.216 – 225.
8. Кракалия Л.В. Антропонимия советской Буковины. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук – Черновцы, 1974. – 36 с.
9. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216 с.
10. Самійленко Л.О. Жіночі особові назви у пам'ятках ділової мови Лівобережної України XVII ст. // Питання сучасної ономастики / Відпов. ред. К.К. Цілуйко. – К.: Наук. думка, 1976. – С.147–150.
11. Суперанская А.В., Сталтмане В.Э., Подольская Н.В., Султанов А.Х. Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
12. Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969. – 225 с.
13. Сухомлин И.Д. Основы Полтавской ономастики. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Харьков. 1964. – 20 с.
14. Цыбульский Н.Г. Состав и структура личных имен в грамотах XIV в. // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах / Відповід. ред. В.В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1986. – С.129–133.
15. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена: Конспект лекцій. – Ужгород, 1970 – 102 с.
16. Чучка П.П. Давньоруські особові імена і сучасні прізвища українців // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах / Відповід. ред. В.В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1986. – С.133–139.

Михайло Лесів (Люблін)

БЕЗСУФІКСАЛЬНІ ВІДІМЕННІ ПРІЗВИЩА СУЧАСНИХ МЕШКАНЦІВ МОНАСТИРИЦІНИ

Прізвище - це антропонім обов'язковий для кожної людини, що успадковується нащадками, дітьми від батька і, як правило, передається від чоловіка дружині, це своєрідна основна формальна ідентифікація родини (сім'ї) в суспільстві¹. Прізвище становить наймолодший клас найменування людей, а обов'язковим в Україні стало воно, як "спадкова

¹ П. П. Чучка, *Прізвище* // Українська мова. Енциклопедія. - К. 2000. - С. 494.